

Szibéria-kutatás ma

Szibérián innen és túl

Mészáros Csaba: *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*. Budapest: L'Harmattan. 2013. 362 p.

1. A Tabula 2011-es számában jelent meg *Szibéria-kutatás ma. Gondolatok és megközelítések* címmel egy vitakör Sántha István és Tatiana Safonova könyvéről (Mészáros et al. 2011), ahol több kritikus olvasat után a szerzők maguk is válaszolhattak a művüket ért kritikákra. Ezzel a vitával sorozatot kívántunk elindítani, és bár ennek írásai lassabban, ritkábban jelennek meg, mint szeretttük volna,¹ de talán mégis sorozat lesz belőlük.
2. A vitakörök ötletgazdája, szervezője Mészáros Csaba volt, aki azóta maga is megjelentetett egy antropológiai monográfiát, *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* címmel, 2013-ban. Úgy gondoltam, az nem lenne helyénvaló, ha éppen az ötletgazda munkája maradna visszhangtalanul. Így az ő könyvének alapos elolvasására, megbírálására is felkértem kollégákat, és természetesen adott volt Mészáros Csaba számára is a lehetőség a viszontválaszra.
3. Hiba lenne, ha azt gondolnánk, hogy a mostani vita egyszerű udvariassági kör a viták beindításában legaktívabb szerző körül. Meggyőződésem szerint ugyanis az utóbbi évek egyik (ha nem a) legizgalmasabb szociálintropológiai műve ez a kötet. A magyarországi néprajzi és antropológiai kutatásokban a Szibéria-kutatások újra fontos szerepet töltenek be (Sárkány 2013:76), olyan értékek mentén haladva, mint az ennek során mindig is jellemző „terepérzékenység”, a helyi nyelveken végzett terepkutatás. Mészáros Csaba kutatása illeszkedik ebbe az „iskolába”,² de éppen az ő könyve az, amely a hazai Szibéria-kutatás keretein leginkább túl tudott lépni; ez a könyv jutott a legtovább abban is, hogy általános antropológiai, társadalomtudományi kérdésekhez szól hozzá szibériai tematikáján keresztül.
4. Az eddig megjelent vitakörökben kivétel nélkül Szibériáról szóló művekről folyt a diskurzus, és kivétel nélkül olyanok szóltak hozzá, akik szibériai terepen kutatnak maguk is. Ebből az egyre szűkebbé váló keretből lépünk ki most azzal, hogy a kötetet olyanok is értelmezik, akik maguk nem ott végzik terepmunkájukat. Ruttkay-Miklián Eszter a téma miatt nélkülözhetetlen szibirisztikai olvasatot képviseli; Mácsai Boglárka ugyancsak oroszországi terepen dolgozik, de az Urálon inneni Baskortosztánban végez kutatásokat; Régi Tamásnak azonban még ilyen kapcsolódása sincs Mészáros Csaba terepéhez, tematikájához, hiszen ő afrikai kultúrákkal foglalkozik. Megtudhatjuk tehát, hogy mit jelenthet az itt górcső alá vett kötet különféle értelmezési keretekben, és hogy milyen olvasatai létezhetnek Szibérián innen és Szibérián túl.

Ruttkay-Miklián Eszter: *Kérdések Mészáros Csaba Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* című könyve kapcsán

5. Szimbolikusan mi sem illik jobban Mészáros Csaba könyvéhez, mint hogy kötetéről értékelő közösségi beszédet alkotunk, saját véleményünket – az azt meghatározó ismert vagy kevésbé ismert sémák alapján – megfogalmazva, hiszen e műfaj a szerző számára is alapvető forrást jelentett két szibériai faluközösség működésének megismeréséhez (43. p.). Saját magam számára mindenesetre megnyugtató, ha az alábbiakban megfogalmazott kérdéseket, gondolatokat ekként értelmezzük, hiszen „abszolút” értékelést a könyvről lehetetlen írni. A szerzőhöz hasonlóan igyekszem esetenként segítséget adni, hogy véleményalkotási sémáim vajon milyen eredetűek, ám teljességre természetesen nem törekedhetek.

6. A könyv olvasására készülve sokféle elképzelés, elvárás, sőt félelem is volt bennem, amelyek nagyon eltérő mértékben teljesültek. Elképzeléseim leginkább a kötet előzményéül szolgáló PhD-disszertáción alapultak, amelynek számos része – elsősorban a környezetérzékelés történeti változásait bemutató – már a disszertáció védésén felhívta a figyelmet arra, mennyi párhuzamos kérdés van a szibériai terepen dolgozó magyar néprajzkutatók munkáiban. A disszertáció csakúgy, mint a kötet nagyon inspiratív, részben a hasonló témák, részben éppen ezek eltérő megközelítése miatt. A kötet nem tartalmazza a teljes disszertációt (13. p.), és ez nem válik hátrányára, sőt, így is veszélyesen sokat ígér – ám szerencsére sokat is ad. Elvárásaim már a könyv tartalomjegyzékén alapultak, amelynek áttekintésekor két fejezetcím – a *Jakutia mint Oroszország perifériája* és *A jellemek öröklése* – nagymértékben eltért a *Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* alcím vonzáskörébe beleillő többi címtől. Félelmeim pedig attól voltak, hogy az „elmélet vs. adat” arány milyen lesz a műben, mennyire lesz számomra releváns a szerző közismerten hatalmas szakirodalmi műveltségét és elméleti érdeklődését nyilván tükröző kötet.
7. Mindezek után elolvasva a könyvet az első, amit le kell szögeznünk: a kötet szerzője tekintélyt szerez nagy ívű gondolatmeneteivel és meglehetősen fejlett kritikai érzékével, rengeteg – aprólékos, finom részletekből álló – terepadatával; emellett kivívja a bizalmat, hiszen gondosan vezet végig az olvasót fejezetről fejezetre, átgondolt, jól megszerkesztett bevezetésekkel, pontokba szedett témákkal, követhető stílusban megfogalmazott magyarázatokkal, ugyanakkor közvetlen hangon mutatja be egyéni sorsokból vett példáit, adatait. Bár néha motoszkált a fejemben, hogy vajon a szerző által fontosnak tartott pontok mellett nincs-e több (vagy éppen kevesebb) kiemelendő, ez az érzés hamar elmúlt, hiszen az adatok megbízhatóságát, hitelességét illetően semmiféle kétely nem merült fel bennem, így a választást is el mertem fogadni a szerzőnek.
8. Meglehetősen hosszú úton jutunk el a kötet témáját jelentő két szibériai településre, és itt nem az utazás nehézségére gondolok, amely egyébként szintén a szerző érdeklődési körébe került, és amelynek eredménye tanulmányok mellett egy kiállítás formájában is megfogalmazódott.³ A könyv vonatkozásában a két faluhoz vezető út a bevezetésen túl egész Oroszországon és Jakutián át kanyarog, nagyon változatos témákon keresztül. A szerző széles látókörben szemléli a két település elhelyezkedését, s nem a földrajzi, hanem a politikai szintéren, a centrum-periféria viszonyra koncentrálna mutatja be őket. Sőt, nem elégszik meg a terepmunka „releváns kontextusaként, háttereként” (18. p.) meghatározott, Jakutián belüli vizsgálattal – bár a két település már itt is perifériának számít –, hanem egész Oroszországra kitér a bemutatása, így Jakutia egésze is perifériává válik.
9. A periféria fogalma végigvonul a könyvön mint a vizsgált helyszínek meghatározó jellemzője. Ez teljesen indokolt is, hiszen már az 1990-es évektől az arktikus népek kutatása során előtérbe került a centrumtól való függés, a posztszovjet gazdasági átalakulás, az ipari nyersanyagok és a helyi őslakosok érdeke közötti konfliktusok tanulmányozása, s mindez kiegészült azzal, hogy a világ őslakosainak, a „negyedik világnak” a helyzete egyre több hasonló referenciával szolgált, így a cirkumpolaritás és az őslakos (és/vagy hagyományos életmódot folytató) népek közös problémái új kapcsolódási pontokat teremtettek (mind a kutatásban, mind a politikában). Oroszország önmagában is nagy falat, így a kolonializmus és a centrum-periféria viszony történeti alakulásának bemutatása bőven megérne egy külön kötetet, különösen azért, mert Mészáros Csabának a jakutiai „végpontokról” több időszelvényből is remek adatai vannak. Már csak ezért is és a modell valóban jó alkalmazhatósága miatt is teljesen érthető, hogy a szerző mindent el szeretett volna mondani a centrum-periféria viszony témájában. Oroszország egészére vonatkozóan azonban nekem néha túl „bátornak” (mondhatnám sommásnak vagy általánosnak is) tűnt például a hatalmi viszonyok felvázolása. Az oroszországi perspektíva később a kötetben nem is köszön ilyen hangsúlyosan vissza, azaz nem derül ki, hogy a két jakutiai falu periférikus helyzete miképpen viszonyul a többi jakutiai falu, valamint más oroszországi periféria településeinek helyzetéhez. Ennek bemutatása nem is célja a könyvnek, pusztán azért jegyzem

meg, mert a kötetben benne rejlik a kérdés, és nagyon izgalmas válaszokat sejtet – és itt nyilván a szerzői bátorságot tisztelő olvasó és a hasonló szibériai periférián gyűjtő kutató kíváncsi-sága szól belőlem.

10.

Az általam még bevezetesként, pontosabban szólva tárgyalás előtti fejezetként értelmezett „Jakutia mint Oroszország perifériája” fejezetet áthatja az, hogy a szerző szisztematikusan megkérdőjelez szinte minden olyan fogalmat és kategóriát, amelyek használatát kézenfekvőnek tartanánk. A folyamatosan jelen lévő fogalomlebontás vagy legalábbis megkérdőjelezés következtében az olvasónak már-már kétségei támadnak afelől, lehet-e egyáltalán bármit tudni – és megtudni – a vizsgált közösségekről. Annak ellenére például, hogy a perifériamodell jól leírja a vizsgált települések elhelyezkedését a politikai térben, a szerzővel vitatkozva nem tekinteném ezt az elhelyezési módot kizárólagosnak vagy alternatívának a földrajzi környezet leírásával szemben. Bár teljesen érthető az a logika, amely szerint a földrajzi környezet nem feltétlenül határozza meg a gazdálkodási lehetőségeket, és azonos földrajzi adottságok között is kialakulnak eltérő gazdálkodási módok, mégis úgy érzem, hogy a földrajzi környezet bemutatásának szükségtelensége (20. p.) túlzott állítás – később maga a szerző is bemutatja a gazdálkodással kapcsolatos földrajzi környezetet (a 115. oldaltól). A két bemutatási mód egymást kiegészítve működik jól – egyébként a deklarált szándéktól eltérően éppen így használja őket a szerző is. A bevezetőben a rokonság fogalmának használhatóságát is megkérdőjelezi a szerző, részletesen igazolva, hogy a „klasszikus” rokonsági elképzelések valóban nem alkalmasak a bemutatásra váró kapcsolatrendszer leírására. A fogalmak leépítése a rokonsággal kapcsolatban teljesen meggyőző, például a családnév és a vérrokonság szétválasztásakor számos esetben. A tudománytörténetinek értelmezhető fejezetben is a fogalmak és kategóriák kritikájával találkozunk. E folyamattal kapcsolatban, mely a fogalomtörténeten keresztül kerül megvilágításra, egyetlen, valójában nem szakmai, hanem logikai ellenvetésem van. A szerző feltevése szerint a jakut társadalom ma ismert történeti képét nagyban befolyásolták a róla született leírások, így a „klasszikus” szaha társadalomról szóló tanulmányok egy soha nem létezett, a leíráskor használatos sémák által meghatározott formációt mutatnak be. Ezt alátámasztó elemzése teljesen meggyőző „visszafelé”, azaz a formálódás végpontjából nézve. Ha azonban a 17. század előtti szaha társadalmat nem ismerjük, és akár fel is tehetjük, hogy rokonsági alapon működött (79. p.), mint azt a leírások állítják, akkor vajon nem tehető-e fel ugyanilyen meggyőzően az is, hogy a leírások valós alapokon nyugszanak, és egy „előrefelé” mutató elemzéssel ugyanígy bizonyítható a jelenleg ismert történeti kép helyessége (mint ahogy ezt a korábbi társadalomtörténeti kutatások mutatják)?

11.

A két falu, Tarbaga és Külümnüür életét bemutató két fejezet – maga a könyv központi témája – lehangoló részletességgel és szemléletességgel⁴ mutatja be a gazdálkodási rendszerek változását és a személyek közötti kapcsolatok hálóját. A szerző adatai olyan aprólékosak, rendszerezettek és meggyőzőek, hogy egyrészt önmagukon belül nem marad kérdés, másrészt viszont éppen ez az „olajozottság” ellentmond saját, hasonló, de egyben nagyon eltérő tereptapasztalatoknak, így önkéntelenül is összehasonlításra ösztönöz. Hanti tereptapasztalataimhoz képest meglepőek az információról szóló megállapítások. Teljesen egyetértek azzal, hogy sok esetben nem az információ megszerzése a kérdés (hiszen ezekben a kisközösségekben mindenkihez eljut előbb-utóbb a hír), hanem annak sebessége a döntő. Két témában azonban meglepett a közösség és a „központ” közötti információáramlás működése. A gazdasági átalakulás – amint a szerző alaposan és részletesen bemutatja – sokféle üzemszervezetet hozott létre, melyek egy része a korábbi rendszerek továbbélése, másik része azonban új formáció. Ezek az üzemszervezetek saját hivatalos megnevezéssel bírnak, külön dotációs rendszer vonatkozik rájuk, így nyilván meghatározott állami szabályozásnak kell megfelelniük. Kialakulásuk alapfeltétele viszont éppen a központi irányítás kivonulása a termelésből, így az új üzemszervezetekkel szembeni elvárások és lehetőségek kommunikálásában nem számítanánk központi aktivitásra. Ahhoz azonban, hogy magánszemélyek, rokoni, szomszédi, munkaszervezeti csoportok a posztszovjet keretek között gazdasági vállalkozásba fogjanak, adminisztratív és gazdasági képességekkel kell bírniuk, és ehhez szükséges információkkal rendelkezniük.⁵ Bár az információhoz jutás informális lehetőségeiről bőven vannak adatok a könyvben, számomra nehéz elképzelni, hogy pél-

dául a volt szövetkezeti tagok kiigazodnak a lehetséges termelési üzemegységek előnyei, hátrányai és különbségei között. Mivel a különböző üzemszervezetek valóban létrejöttek és működnek, fel kell tennem, hogy e területen a kommunikáció mégis kétirányú: van információ a lehetőségekről, és van ember, aki él vele. Ennek az informálódási és döntési folyamatnak a részleteit nehéz elképzelni. Ezzel szemben egy (tapasztalataim szerint) erős (és egyre erősebb) állami kontroll alá vont területen, a bűnüldözés kérdésében azt olvassuk, hogy a közösségnek gyakorlatilag sikerül információzárat kiépítenie a központ felé (207–211. p.), még hozzá nagyon súlyos esetekben is. Arra, hogy a közösségek igyekeznek maguk szabályozni az agressziót, és az erről szóló híreket nem engedik a közösségen kívülre, bőségesen vannak példák akár hanti terepen is. Kérdés azonban, hogy ezt milyen mértékben és hatékonysággal tudják megtenni, és hol van a bűneset súlyától függő határ az információ visszatartása vagy kiadása között. Az egyértelműen kiderült, hogy ez a két településen máshol húzódik, mindkét faluban gyakori azonban a központ előtt ismeretlen bűnügyek száma. E két ellentétes folyamat – a hatékony információáramlás és -zár – lehetősége mindenestre felveti a kérdést, hogy más területeken vajon egyértelmű-e a centrum és a periféria viszonya.

12. *A jellemek öröklése* című fejezet annak ellenére, hogy címe alapján nagyban eltér a kötet többi fejezetétől, végül szervesen kapcsolódik a témához, és némiképp visszautal az égtájak értelmezéséről írottaknál (a 34. oldaltól) bemutatott, égtájakhoz, vidékekhez kötődő sztereotípiákra. Éppen ezért én némiképp félrevezetőnek találok itt a „jellem” és az „öröklődés” kifejezés használatát, hiszen elsősorban családnevekhez, lakóhelyhez, származási helyhez, etnikumhoz kötött tulajdonságokról van szó, amelyek meglete nem az egyes ember valós jellemétől függ, hanem azért tulajdonítják az egyénnek, mert származása révén olyan csoportba tartozik, amelyre e tulajdonságot jellemzőnek tartják. A terminus technicusoktól függetlenül a jelenség természetesen értelmezhető, különösen úgy, hogy számos, az előző fejezetben már megismert csoport plasztikus példája bukkan fel.

13. Zárógondolatként a tudománytörténeti fejezetre térnék vissza, ugyanis az kutatóként meglehetősen megrázó volt számomra. Nyilvánvaló, hogy mindannyian hatása alatt vagyunk különböző tudományos irányzatoknak, eszméknek, szellemi áramlatoknak. Az sem kérdés, hogy vannak terveink, szándékaink, motivációink, melyek nem függetlenek ezektől. Talán még azt is kijelenthetjük, hogy valamilyen módon mindannyian szeretnénk hatni a világra kutatásainkkal. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy többségünk financiálisan függ valamilyen (jobb esetben) tudományos szervezettől, intézménytől. A szahákra vonatkozó ismeretek bemutatásakor a szerző meglehetősen erős hangsúlyt helyez ezekre a befolyásokra, ezzel természetesen – és dicséretesen – erős kritikai szűrőt helyezve az elérhető forrásokra. A könyv egyéb fejezeteiben (például a terepmunka elméleti háttérének bemutatásakor) kifejezetten izgalmas önreflektív megjegyzésekkel találkozunk. Vajon e kérdésben mi a kutató véleménye saját kutatásairól? Száz-százötven év múlva milyen motivációk, milyen háttéráramlatok hatását próbálják majd lefejtani mondanivalójáról az akkori olvasók?

Mácsai Boglárka: A (már nem) történelem nélküli népek

14. Közhelyszámba megy, ha a magyar Kelet-kutatás több évszázados hagyományait emlegetjük egy szibériai kutatás kapcsán. Az is egyre inkább jellemző a kortárs magyarországi szibirisztika képviselőire, hogy szakítanak elődeik elméleti és ideológiai irányultságával, s elkerülik az őshazakeresés vagy a finnugrisztika relációjában feltett társadalomtudományi kérdések útvesztőjét. Ellenben egyedülállónak számít a vizsgált társadalom olyasfajta kontextualizációja, amely azt az oroszországi politikai és gazdasági viszonyok rendszerében elhelyezve igyekszik megérteni, s amelynek érzékeltetésére való törekvés – a valósághoz hűen igazodva – áthatja a mű egészét is. Mészáros Csaba könyve e tekintetben (is) kivételesnek mondható.

15. A könyv tárgya két szibériai faluközösség, Tarbaga és Külümnüür interperszonális kapcsolatainak és azok működésének elemzése az oroszországi hatalmi viszonyok, illetve a tekintély és a bizalom émikus kategóriáinak keresztmetszetében. Az állami szerepvállalást és annak történeti

hátterét a könyv első harmadában fejti ki a szerző, majd ezekbe ágyazódnak bele a további fejezetek: a kollektivizálás, a dekollektivizálás, a falvasítás, valamint az állami intézményrendszer tarbagai és külünnüiri vonatkozásai, később pedig a helyi interperszonális kapcsolatok és a társadalmi tőke elemzése. Ez utóbbi kulturális beágyazottságának vizsgálata által nem csupán a társadalmak vázát, de azok mechanizmusának mozgatórugóit, dinamikáját és kulturális „töltetét” is megismerjük. Mindezek fényében a könyv címe, *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* akár megtévesztő is lehet. Kivétel ez alól a két szibériai faluközösség középpontba állítása, amely az összehasonlítás módszere által mindvégig megóv bennünket egy túláltalánosított szibériai, szaha vagy evenki társadalomkép kialakításától. Itt szeretném külön kiemelni, hogy Mészáros Csaba nem egy, hanem két terep anyagát dolgozta fel munkájában, amelyek mikroszintre vonatkozó ismeretanyagainak elsajátítása – noha a szélesebb értelemben vett történeti, politikai és gazdasági kontextusaik talán megegyeznek – gyakorlatilag kétszeres munkát igényel, a közösségekbe való beilleszkedésről és a kapcsolathálók kialakításáról nem is beszélve. Azonban kultúra és társadalom tárgyalásának címbeli ígérete nemcsak azért lehet félrevezető, mert első benyomásra szinte egy, jobban mondva két falu monográfiájának képét vetíti előre, hanem mert – ahogyan arra a könyv olvasásakor már fény derül – pontosan azt a két dolgot választja így szét a szerző, amelyet művében összekapcsolni kíván. A tekintély és bizalom fogalmának címbe emelése teljesen érthető, amennyiben elfogadjuk őket mint a helyi társadalmak kapcsolatépítő stratégiáinak két pólusát (s talán a borító fotói is azokra kívánnak rímelni), azonban ezzel a kör bezárul, s a címből kimarad az a kulcsszó, amely Mészáros Csaba koncepciójának és könyvének egyik kvintesszenciáját adja: az állam. E hiány betöltésére, és főképpen mert e kontextualizációt a kutatás egyik legfőbb erényének tartom, ismertetőmben az állam szerepének tárgyalására kívánom helyezni a hangsúlyt.

16.

A szerző a vizsgált faluközösségeket olyan oroszországi peremhelyzetű közösségekként értelmezi, melyek nagymértékben függnak az állam újraelosztó rendszereinek hatékony működésétől, az állam által fenntartott intézményektől és az azokon keresztül érkező állami forrásoktól. E peremhelyzet kialakulásának okai visszavezethetők egészen a 16–17. századi Oroszország adóztatórendszerének és közigazgatásának kiépítéséhez, éppen ezért az állami szerepkör tárgyalása már attól a pillanattól kezdve releváns, hogy az orosz állam belép a szibériai közösségek életébe. Mivel az ezt megelőző korszakokról igen kevés antropológiai elemzésre is alkalmas forrás létezik, az utána következők pedig már csak az állami rendszer kiépítésének hatására jelentősen megváltozott struktúrákkal tudtak foglalkozni, így a szibériai közösségeket eleve nem lehet állampolitikai viszonyoktól mentes, „történelem nélküli” népként bemutatni.

17.

Teljesen egyetértek Mészáros Csaba azon megközelítésével, amely az orosz terjeszkedés kérdését nem merev kategóriákba sorolva, hanem a gyarmatosítás, illetve a centrum-periféria viszony kialakulásának/kialakításának találkozásában mutatja be. Ez a beolvasztott területekhez való sajátos viszony és gondolkodásmód, amely az országhoz csatolt részeket és csoportokat magáénak, szerves részének, vagyis oroszországinak tekinti, nagyban meghatározza a föderáció jelenlegi politikai ideológiáját is. A terjeszkedés egyik sarkalatos pontja az államnak az *inorodcüh*hoz, azaz az idegen származásúakhoz, vagyis a más etnikumokhoz való hozzáállása volt, amely elsősorban a krisztianizáció formájában öltött testet és legitimitációt is egyben. A keletre nyomuló oroszok az őshonos népeket nem pusztán pogánynak, hanem annak „egyenes következményeként” barbárnak és civilizálatlannak tartották, akiket fel kell emelni az orosz parasztság kulturális szintjére. Ez a nézet oly mértékben beivódott az *inorodcüh*ről való gondolkodásmódba és a kolonizációs technikákba, hogy még a 19. század végén is visszaköszönt, a kort jellemző társadalomtudományi evolucionizmus pedig megfelelő elméleti háttérrel szolgált mindehhez (vö. Geraci 2000). Az asszimilációs politika végül olyan hibriditást eredményezett, amely Oroszország egészének legfontosabb jellemzője lett, Jakutia esete pedig, mondhatni, iskolapéldája a félig orosz, félig helyi/etnikai sajátosságok keveredésének. Ez az állapot már alkalmas volt arra, hogy a 20. század elejétől fogva egy közös állampolgárságon alapuló, először szovjet, később oroszországi nemzet képében kíséreljen meg egyesíteni minden etnikumot és nemzetet, amely oroszországi nemzet végül – ahogyan Mészáros Csaba írja – „formájában nemzeti, tartalmában oroszországi” (69. p.) politikai elvet tükröz mind a mai napig.

18.

Azonban a helyi társadalomszervezetekre és gazdasági stratégiákra ennél jóval közvetlenebb hatással volt a 17. századi adóztatás kialakítása, majd annak több reformja, annak folyománya-ként pedig a közigazgatási egységek és területek kijelölése és folyamatos újrarajzolása. Mészáros Csaba jól érzékelteti a *voloszty*, *rod* és *naszleg* tárgyalása kapcsán ennek következetlenségeit, hiszen ezen egységek létrehozása során nemcsak hogy nem vették figyelembe a helyi társadalomszerveződési formákat, de később a földalapú adóztatás és költözési tilalom tudatosan alakította át a helyi gazdasági és rokonsági szerveződéseket, ezzel elszakítva akár az egy leszármazási csoportokba tartozókat is. A közigazgatás újra- és újraszervezése gyakorlatilag egész Oroszországban hasonló problémákat okozott, a Szovjetunió nemzeti köztársaságainak létrehozása során pedig egyenesen szervezési elvnek számított az etnikumok közigazgatási határok mentén való feldarabolása. Ez a technika mindvégig megfelelő „játékteret” jelentett a szovjet állam számára, hogy a különböző csoportok eloszlását és politikai potenciálját egyaránt szabályozhassa. Így a közigazgatási reformok hol új helyi gazdasági modelleket, hol pedig új etnopolitikai stratégiákat eredményeztek, melyeknek hatásai mind a mai napig tetten érhetők. A közigazgatási rendszer éppen ezért nem pusztán mellékes kérdés az oroszországi kutatások során, hanem egyike a közösségek életét meghatározó tényezőknek, vagy – ahogy a szerző írja – „a terepmunka releváns kontextusa, háttere” (18. p.).

19.

Ebből kifolyólag azt gondolom, ilyen jelentőségű problematika következetes és a lehetőségekhez mérten egységes terminológiát kívánna, amely a magyarországi néprajzi szakirodalomból hiányzik. Ez talán annak is következménye, hogy a kutatók a vizsgált közösségeket sokkal inkább az olyan, émikus elnevezésekben is megjelenő földrajzi támpontok (mint például folyók) mentén pozicionálják, melyek a szibériai életmódokat és lokális identitásokat egyaránt meghatározzák. Erre példák Ruttkay-Miklián Eszternek a Szinja folyó vagy Nagy Zoltánnak a Vaszjugán mentén élő hantikról szóló munkái, esetleg Sántha István és Tatiana Safonova evenkikről szóló kutatása, melynek földrajzi határait a Bajkál-vidék mentén jelölik ki (Ruttkay-Miklián 2012; Nagy 2007; Sántha-Safonova 2011). Éppen ezért Mészáros Csaba úttörőnek számít, amikor a tarbagai és külümnüüri faluközösségeket nemcsak környezetérzékelésük által határozza meg, hanem a közigazgatási rendszerek hálójában is elhelyezi őket. Ez utóbbira vonatkozó szakirodalmi hagyományok hiányában nehezebb is egy egységes terminológiát követni. Legkézenfekvőbb lenne az orosz kifejezéseket használni (amelyek néha eredeti formájukban is rendszertelennek tűnhetnek, mint például a kisebb és nagyobb területekre egyaránt használatos *rajon* vagy *okrug*), s Mészáros Csaba több helyen törekszik is erre, de nem mindenhol. Nem csupán arról van szó, hogy az Oroszország más területein kutatóknak esetleg nehezen követhető néhány közigazgatással kapcsolatos gondolatmenet, de az egységes szakkifejezések hiánya félreértési és hibalehetőségeket is magában rejt. Így például az *ekonomicseszkiy rajon* és a *federalnij okrug* egyaránt 'körzet', azaz 'gazdasági körzet' és 'szövetségi körzet' fordításban használatos a szakirodalomban, azonban két különböző közigazgatási egységet jelöl: míg az előbbi tizenhárom, gazdasági alapon szervezett körzetbe tömöríti Oroszország szubjektumait, addig az utóbbi összesen kilenc regionális politikai és jogi entitást jelöl⁶ (Horváth Gy. 2006:15). Éppen ezért megtévesztő, amikor Mészáros Csaba Jakutiának a Távolsági Gazdasági Körzetben betöltött helyét tárgyalja, de a mellékelt térkép a szövetségi körzeteket mutatja „Oroszország gazdasági körzetei” címmel (20., 21. p.).

20.

Több olyan közigazgatási kifejezés is található a könyvben, amely nincs összhangban más kutatók által használt fogalmakkal. A szaha *uluus* szót, amely ismereteim szerint az orosz *rajonnak* felel meg, a szerző következetesen *megyének* fordítja, noha az többnyire *járás*ként használatos (például Nagy 2007; Kerecsi 2012; Mácsai 2014). Az *okrugot terület*ként jelöli zárójelben (82. p.), amelyre talán a *körzet* szó felelne meg (például Horváth Cs. 2013; Kerecsi 2012), *terület*ként pedig inkább az *oblasztyot* szokás fordítani (bár ez utóbbit Nagy Zoltán *megye* fordításban használja; Nagy 2007). A jakutszki *ujezd kormányzóság*ként található a szövegben (75., 76. p.), noha az általában az *ujezd* fölött álló *gubernyija* magyar megfelelője. Ezek a fordítások egy-két kivételtől eltekintve csak zárójeles megjegyzéseként funkcionálnak a könyvben, s az orosz kifejezések használatának köszönhetően többnyire követhető a gondolatmenet, azonban

bizonyos, fentebb is említett esetekben kifejezetten zavaró, esetleg megtévesztő a fogalomhasználat. Eltérő értelmezés esetén érdemes lenne kifejteni az okokat, ahogyan ezt a *voloszt* vagy a sajátosan jakutiai *naszleg* esetében is tette a szerző.

21. Mindezek kifogásolása nem pusztán egy látszólag mellékes problémát érintő kötekedés részeséről. A különböző közigazgatási egységek más és más jogkörökkel, alkotmányos szuverenitással vagy az adminisztráció koordinálására és ellenőrzésére vonatkozó hatáskörrel rendelkeznek, így egy gondolatmenet kapcsán nem mindegy, hogy ki mit ért a kormányzóság, a megye vagy a terület fogalmán. Mindazonáltal ez nem egyszerűen Mészáros Csaba felé megfogalmazott kritika, sokkal inkább felhívás az itthoni kutatók felé is, hiszen mindenkinek érdeke egy egységes, követhető közigazgatási terminológia alkalmazása, akár történészek vagy közgazdászok bejáratott szakkifejezéseit is kölcsönözve.
22. Visszatérve az állam és a hatalmi viszonyrendszer mint kontextus dicséretéhez, kitűnő megoldásnak tartom, hogy a szerző a szahákra és evenkikre vonatkozó néprajzi szakirodalmat is ennek fényében, azaz a mindenkori állam ideológiájának, gazdaságpolitikájának és következményeinek kontextusában tárgyalja. Így az nem csupán egy, a magyarországi néprajzi kutatásokra oly jellemző (és elvárt) kötelező kör (vö. Hofer 2009), hanem egy releváns szempontrendszer mentén bemutatott, a könyv koncepciójába pontosan beillesztett tudománytörténeti fejezet.
23. A könyv hátralévő kétharmadában az állam újra és újra felbukkan olyankor is, amikor már megfedkezni róla, és legszívesebben csak belemerülnék a helyi társadalom gazdag leírásába és a kitűnő elemzésekbe. A Tarbagáról és Külümnüürről szóló fejezetben természetesen még egészen markánsan érezhető a jelenléte a kollektivizálás, falvasítás és dekollektivizálás színterein, illetve az állami támogatások, munkahelyek és infrastruktúra-fejlesztések kérdései kapcsán. De később is visszakacsint a *zagsalanar* házasságra használatos szaha kifejezésében (a ZAGSZ, azaz 'anyakönyvi hivatal' orosz mozaikszavából képezve), mögötte a lakóhelyválasztási és kapcsolattartási elvek falvasításnak köszönhető megváltozásával; ott van a rokoni kapcsolatok mobilizálásában és a titoktartásban, mely az állami juttatásokból való részesedés során nyer jelentőséget; előírja a közös földalapról kiutalt állami kaszálók használatát és öröklését; további jelentésekkel telít olyan szaha kifejezéseket, mint a *tüölbe* (együtt gazdálkodó és lakó territoriális csoport, a falvasítást követően pedig közigazgatási falurész is egyben); olyan intézményeken keresztül pedig, mint az iskola, formálja minden ember identitását és gondolkodását. De legfőképpen meghatározza a társadalmi tőke helyi megjelenését, a patrónus-kliens viszonyok működését, vagyis a könyv tárgyát képező tekintély és bizalom teljes kontextusát.
24. A szerző mindezt látja, jól látja, és jól láttatja könyvében. Mindezt olyan példaértékű önreflexióval, kutatói etikával és alázattal teszi, amelynek köszönhetően mindvégig érezzük a terepmunkás helyét a terepen és a közösségben, valamint a kutató pozícióját munkájában. Mészáros Csaba mindkét minőségében joggal tarthat igényt a szakma hazai és nemzetközi elismerésére egyaránt, ezért remélhetőleg a könyvet mihamarabb követik majd idegen nyelvű kiadásai is.

Régi Tamás: Szibéria mint periféria – egy afrikanista értelmezése⁷

25. Nagyon nehéz magyar kutatóként, hazai intézményi/finanszírozási háttérrel Európán kívül antropológiai terepmunkát végezni. A szakmai felkészülés, a finanszírozás megteremtése, a terepen való mozgás, a helyi nyelv(ek) elsajátítása, a szakmailag elfogadható adatok gyűjtése, feldolgozása, visszatérés a terepre, az anyag feldolgozása, az adatok egységes elméleti keretben való értelmezése és az eredmények megírása monográfia formájában olyan folyamat, amely nagyon kevés magyar kutatónak sikerült eddig. Mészáros Csaba ezen kevés kutató közé tartozik. A *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* című munkában Csaba két kelet-szibériai közösségről, a szahákról és az evenkikről vonultat fel hatalmas gyűjtött anyagot. A szerző számos történelmi forrásból merítve, hosszú terepmunkára alapozva írta meg könyvét, amely kétségtelenül napjaink egyik legfontosabb magyar antropológiai munkája.

26.

Egy ilyen könyv ki nem mondott célja az lehet, hogy túlmutasson azon a szűk közösségen és területen, amelyet tárgyal, és más kutatók számára is elgondolkodtató elméleteket nyújtson. Véleményem szerint a *Tekintély és bizalom* mindenképpen teljesíti ezt a kritériumot. A könyv olvasása közben több párhuzamot fedeztem fel az általam Kelet-Afrikában vizsgált kisméretű csoportok és a könyvben tárgyalt faluközösségek politikai helyzete, valamint az államhoz fűződő viszonya és a csoportidentitás alakulása között.

27.

A monográfia egyik legfontosabb elméleti kiindulópontját az adja, hogy az evenki és szaha csoportok hatalmi viszonyainak, jogi fogalomrendszerének és kulturális értékeinek megértésekor mindenképpen figyelembe kell venni e csoportok perifériális helyzetét a központi orosz – korábban szovjet – államhatalomhoz képest. A szerző ezt a viszonyt alaposan adatolva a könyv első nagyobb egységében (számomra ez az első és a második fejezet, 57–211. p.) tárgyalja történelmi és tudománytörténeti szempontból. Így a könyv harmada foglalkozik a tárgyalt közösségek gazdaságpolitikai leírásával. Ez a perifériamodell egy ötvözött formában nemcsak az antropológiában, de a történeti szociológiában, a történelemben vagy a gazdaságtanban is használatos. Ismereteim limitáltak a perifériamodell ázsiai alkalmazását illetően, de ha csak Owen Latimore (1951) *Inner Asian Frontiers in China* vagy Anatoly Khazanov (1994) *Nomads and the Outside World* című általam olvasott régebbi munkáját veszem alapul, akkor mindegyikben tisztán megjelenik a határral bíró periféria jelentősége, hasonló, mint amit Csaba soraiból is kiolvasok az első fejezetekből. Ebből a szempontból a *Tekintély és bizalom* illeszkedik a nagy elődök ázsiai államalakulatokról és azok perifériájáról írt munkáinak sorába, és igazolja is őket.

28.

Az afrikai antropológiában és történetírásban a *frontier modell*ben (Kopytoff 1987) a periféria általában egy olyan földrajzi egységet jelöl, amely sajátos szociológiai karakterrel bír, s ezt a karaktert a központhoz fűződő viszony, pontosabban a központból állandóan terjeszkedő formális hatalomhoz való viszony alapján értelmezhetjük. Az afrikai társadalmak azonban véleményem szerint jóval könnyebben szegmentálódnak, mint az ázsiai közösségek. Afrikában a periféria politikai tény, de olyan politikai tény, amely oszcillál, és nem feltétlenül rendelkezik fix határokkal. Sok kutató (Shack 1979; Shain–Howard 2005) szerint a *frontier* inkább egy mentális modell, melyben az egyik legfontosabb az elsőként érkezők joga a földre és egyéb forrásokra. Az általam jobban ismert Kelet-Afrikában számos csoport ezeket a jogokat a rokonsági és egyéb informális kapcsolatrendszerbe próbálta beágyazni, mely rendszert a formális, állami beavatkozás megzavar, bizonyos helyeken eltüntet. Ennek köszönhetően nagyon sok esetben a periférián létező közösségek rövid életűek, így sokkal fiatalabbak, mint azt saját maguk demonstrálni szeretnék.

29.

Ennek egyik legjobb példaként említhetők az etióp államiság perifériáján lévő Dél-Omo vidékén élő kisméretű félnomád közösségek, mint például a murszik, a hamarok vagy a nyangatomok. A murszik esetében, amikor az itt tárgyalt perifériális lét történetéhez gyűjtöttem anyagot, meglepőek voltak azok a párhuzamok, ahogy az adott csoport szájhagyományozott történelmén keresztül megformálta önmaga identitását, és ahogy ezekben a történetekben a centrális, állami, írott történelem visszaköszönt. A két csoport közti viszony persze korántsem volt zökkenőmentes, és a feszültség a mai napig mérhető még az olyan, elvileg nem politikai kapcsolatformákban is, mint például a turizmus. A keresztény államisággal rendelkező etióp metropolita központ az intézményi, kulturális vákuumra hivatkozva már legalább a 18–19. század óta próbálta a működését kiterjeszteni a déli perifériákra. A II. Menelik 19. század végi hadjáratairól szóló írásos források (Imperato 1988; Wellby 1900) már egyértelműen bizonyítják az amhara felföldi közigazgatás erőfeszítéseit a déli területek mielőbbi kontroll alá vételére. A murszi, kizárólag szájhagyományozott történelmi források tartalmazzák ezeket az időszakokat, eseményeket, és meglepő módon egybeesnek saját etnikai formálódásuk időszakával, az egyes murszi klánok vándorlásával, jelenlegi területük elfoglalásával és az egységes murszi etnikum megszilárdulásával. Az ember könnyen hiheti, hogy új perifériák új társadalmakat hoztak létre, és a murszik úgy alkották meg önmagukat, ahogy a központi politikai hatalom megtöltötte jelentéssel a perifériát.

30. Persze, ha ebben van is valami, egy ilyen egy centrum – egy periféria modell nagyon leegyszerűsíti az egyébként komplex társadalmi interakciókat és vándorlásokat. Afrikában általában több *lokális periféria* létezik, amelyek az állandóan vándorló, letelepedő közösségek által létrehozott változó helyzeteknek köszönhetik a létüket. Elszegényedett, meggazdagodott, boszorkánysággal vádolt, kitaszított, megbélyegzett stb. csoportok telepedhetnek le periferiális közösségek peremvidékén, és viselkedhetnek mágnesként egyre több egyén számára. Afrika etnikai történelme sok esetben erről szól, ez a folyamat ismétlődött már számtalanszor a kontinens történelme során. Sokak szerint ez az egyik oka az etnikailag komplex, kulturálisan összetett afrikai etnikai közösségek átlagosan fiatal korának. Erőteljes a fluiditás, ami azonnal felfedi magát, mihelyst valaki nem a hagyományos antropológia eszközeivel nyúl hozzá egy ilyen közösséghez. A kérdés csak az, hogy melyik stádiumát figyelhetjük meg ennek a folyamatnak, és hogy miként tesszük ezeket a kapcsolatokat láthatóvá. Ami Csaba monográfiájában példaértékű, az az, ahogy a méretekkel bánik, és az egyébként globális perifériakérdést képes lokális méretekben érzékeltetni és megjeleníteni. Így kötetében a periféria nem történelmi folyamat marad csupán, hanem egy sajátos értékrendszeren nyugvó társadalmi gyakorlat.
31. Mészáros Csaba arra vállalkozik könyvében, hogy a posztkolonialista diskurzus – főleg korábbi gyarmattartó államok által létrehozott függőségi helyzetek tárgyalása – által megteremtett perifériamodellt alkalmazza egy olyan térségben, amely nem volt tárgya ennek a diskurzusnak, sőt ritkán említették akár csak egy lapon a brit, francia, belga, portugál stb. gyarmati helyzettel. A Csaba által leírt orosz–kelet-szibériai viszonyrendszerben kétségtelenül felismerhető sok klasszikus posztkolonialista szituáció – intézményi, közösségi szinten –, de ezek az adatok felsorolása után véleményem szerint nincsenek megnyugtatóan egységes elméleti keretbe helyezve. Azaz miért is hasonló vagy különböző ez a helyzet attól, amit mások Afrikában vagy Dél-Amerikában már leírtak? Bár a szerző a kötet elején röviden említ posztkoloniális irodalmat, említi a hibriditást és a kreolizációt (a szerzővel ellentétben én nem gondolom, hogy a kettő ugyanaz), de a tárgyalás végén a bemutatott tények nem értelmeződnek ezen elméletek keretében. A posztkolonialista kritika mint az irodalomkritika, filozófia, antropológia, modern szociológia mentén létrejött tudományterület nem egységes, nehéz meghatározni a diszciplináris határait. Az egyik kiemelkedő központi alakja e területnek Homi Bhabha – akinek fő művére (Bhabha 1994) Csaba is hivatkozik –, aki az egyik legjobb keretet adhatja annak a ténynek, amelyet a *Tekintély és bizalom* egyébként demonstrál: a kulturális és társadalmi reprodukció sokszor az egyenlőtlen, legambivalensebb helyeken és helyzetekben jön létre.
32. A kötet harmadik egységében a különböző kapcsolati formákat veszi induktív módon sorra a szerző, próbálva függetleníteni magát a terminológiai kényszertől. Számomra egyértelműen ez a legérdekesebb és legjobban megírt rész, mintha itt Csabát nem nyomasztaná egy diszciplináris-intézményi elvárás, és kreatívabban használja az adatait, mint a korábbi fejezetekben. Itt újabb elméletekről olvashatunk, úgymint például a Bateson-féle jellemkategóriák vagy interperszonalitás (Bateson 2000). Ezek mind önmagukban hatalmas szakirodalommal rendelkező, önálló elméletek, melyek összekapcsolása és egy terepmunkán belül való alkalmazása mindenképpen hatalmas gyakorlatot igényel. A könyv végén lévő nyúlfarknyi *Tekintély és bizalom* című fejezet, amely a könyv címét is adta, talán többet érdemelt volna a munka egészét tekintve, hiszen ennek kellett volna tartalmaznia a legfontosabb adatokat és elméleti fejtegetéseket. Én személy szerint egy kicsit több interjúrészletet, emberi hangot is szívesen olvastam volna: a könyvben sem idézetek, sem részletes esettanulmányok nem személyesítik meg a kutatás alanyait.
33. A könyv Mészáros Csaba doktori disszertációjára épül, és a szerkesztéskor ezt a tényt a szerkesztők nem vették mindig figyelembe. Egyik bevezető fejezetből sem derül ki számomra világosan, hogy mi a munka fő kérdésfelvetése, csak a 325. oldal eleji bekezdésben írja le a szerző tisztán és érthetően munkájának két fő alaphipotézisét. Ezekről jobb lett volna az olvasót mindjárt az elején tájékoztatni. Persze ez nem nagy probléma. Ahogy az sem, hogy *Az adatgyűjtés módszerei* című rész a PhD-dolgozatban még funkcióval bírt, de a publikált monográfiában vagy erősen át kellett volna írni, vagy el kellett volna hagyni. Továbbá azt is szeretném

megjegyezni, hogy a *Bevezetésben* a szerző hosszan ír a helyi környezetérzékelésről. Ez fontos kérdés, manapság különösen divatos, és az angolszász antropológiában komoly elméleti munkák (vö. Ingold 2000) is születtek erről a témáról az utóbbi évtizedben. Ezeket Csaba, ha nem is tárgyalja elmélyülten, de megemlíti. A *Bevezetés* után azonban ez a téma sem explicit, sem implicit módon nem tér vissza, a könyv ugyanis nem a helyiek térérzékeléséről szól, hanem politikai perifériáról, tulajdonrendszer-átalakulásról, rokoni-baráti viszonyokról stb. A térérzékelésről szóló rész, amelyről eleinte úgy tűnik, hogy az egész monográfia fő tematikáját adja, a későbbiekben csak lóg a levegőben, a szerző nem tér vissza rá.

34. Mindezek persze semmit nem vonnak le a munka általános értékéből. Ahogy fentebb említettem, a *Tekintély és bizalom* egyértelműen a jelenlegi magyar antropológia egyik legfontosabb munkája, olyan monográfia, amely még egy más kontinensen dolgozó kutatónak is hasznos és inspiráló tud lenni.

Mészáros Csaba: Az orosz állam és peremterületei

35. Mielőtt részletes választ adnék azokra a kérdésekre, amelyeket vitapartnereim felvetettek, meg szeretném köszönni azt, hogy ezen a (ma már számomra is kissé túl hosszúnak tűnő) könyvön nemcsak átrágták magukat, hanem olyan részletekbe menő figyelemmel fordultak felé, amely lehetővé teszi a tartalmas és mindenki számára (de elsősorban számomra) tanulságos vitát. A három vélemény olvasása közben sokszor éreztem azt, hogy mekkora kár, hogy kritikusaimmal nem a kötet megírása előtt váltottunk szót. Olyan kérdéseket tettek fel, amelyek többségére már a kötet megírásakor válaszokat kellett volna adnom. A feltett kérdések mellett nagyon fontosnak tartom azokat a kiegészítéseket is, amelyekkel a kötetet nemcsak (újra)értelmezik, de egyben új kontextusban is láttatják recenzenseim.

36. Még egy kitérőt kell tennem azelőtt, hogy a három kritikai olvasatban felvetett problémákra válaszolnék. Talán nem fölösleges néhány szót ejtenem a kötet megszületéséről, illetve arról a terepmunkáról, amely az írási folyamatot megelőzte. Először 2002-ben érkeztem Jakutiába. Azóta csaknem minden évben jártam ott, de 2005 óta itt, Magyarországon is évről évre fogadok, vezetek jakutiai vendégeket, 2013 óta pedig megkezdődött a tudományos együttműködés Jakutia és Magyarország közt. Vagyis a kutatott „terep” nem marad a helyén, hanem eljön hozzám – feloldva a kutató és kutatottak elkülönítését. A terep és az akadémiai közeg összecsúszása alapvető élménye a kortárs antropológiai kutatásnak (Caputo 2000) – rám pedig fokozott felelősséget helyezett a könyv írása során.

37. Míg a doktori disszertáció (amely a könyv alapja volt) egy szűk (könnyebben izolálható) szakmai közegnek számolt be a kutatási eredményekről, addig a kötet mintegy artefaktumként működik, és immár nemcsak egy antropológiai kérdésfelvetést, hanem egy kutatott közösséget, egy kutatót, illetve egy fennálló kapcsolatot is megtestesít. Így a könyv önmagában, tárgyként is önálló életre kel, és közvetítőként lép fel az egyes közösségek között. Végig a szöveg írása közben arra gondoltam, hogy két eltérő igényvel fellépő közegnek kívánok megfelelni a disszertáció és a könyv megírása során. Ma úgy látom, hogy míg a disszertáció leginkább az akadémiai közeg kívánalmaihoz alkalmazkodott, a könyv már többet tartalmaz azokból az igényekből is, amelyeket a kutatott közössége megfogalmaz a könyvvel kapcsolatban – de nyilvánvalóan nem eleget.

38. A könyv tehát egyfajta kompromisszum, amely a tudományos közeg, illetve a kutatott közösség relációjában elhelyezi a kutatót. Ennek a kompromisszumnak az eredménye az is, hogy a 2011-ben megírt és megvédett doktori disszertációmnak csupán kétharmada került be a kötetbe, és így a végső megszövegezés során számos példa, sok személyes sors leírása, esettanulmányok, helyben ismert történetek kimaradtak. Ma úgy látom, hogy ez a döntés helyes volt – egyáltalán nem azért, mert a kötet jobbá vált volna tőle, hanem azért, mert sokan a kutatott faluközösségekben úgy fogadtak bizalmukba, és avattak be életük egy-egy szakaszába, hogy nyilvánvalóan

nem mér(het)ték fel annak jelentőségét, hogy pontosan mit is jelent az antropológiai írás folyamata. Igaz ez a megállapítás annak ellenére, hogy mindkét közösségben mindvégig tisztában voltak a helyiek azzal, hogy milyen státusban (is) vagyok jelen az életükben.

39.

A továbbiakban nem egyenként fogok válaszolni vitapartnereim felvetéseire, hanem tematikusan veszem számba őket. Úgy látom, hogy három fő kérdés fogalmazódott meg a recenziókban:

1. Az oroszországi centrum-periféria viszonyok értelmezése.
2. Az állam szerepének ábrázolása Szibériában.
3. A néprajzkutatás Szibériában hagyományos fogalomkészletének dekonstruálása és az abból fakadó következmények.

40.

Válaszomban tehát e három kérdés vonatkozásában kívánom pontosítani és a feltett kérdésekre reflektálva értelmezni saját álláspontomat. Végül pedig – elfogadva Ruttkay-Miklián Eszter érdekes felvetését – belemegyek abba játékba is, amely a néprajzi futurisztika terepére vezet, és amely arra kérdez rá, hogy száz-százötven év múlva miképpen fogják értékelni a jövő antropológusai mai tevékenységünket.

41.

A centrum-periféria vagy másképpen fogalmazva a magterület-peremterület kettősségének kutatása a második világháborút követően áthatotta a társadalomtudományokat (Friedmann 1966; Wallerstein 2010). Elsősorban a politikai gazdaságtanra gyakorolt jelentős hatást, de egyre inkább áthatotta az antropológiai kutatásokat is. A mag- és peremterületek közötti sajátos viszony megjelenítése azt a modernista szemléletet tette mérlegre (egyben igyekezve azt cáfolni is), amely a társadalmi fejlettség felé vezető ösvényen az egyes területek államait és társadalmait azonos módon láttatta végigvonulni. A centrum-periféria elméletek közel egy időben jelentkeztek a posztkolonialista elméletekkel, és rámutattak azokra a tényezőkre, amelyek megátolják a peremterületek (gyarmatok) magterületekhez (gyarmattartókhöz) hasonló fejlődését. Az antropológiai kutatásokban elsősorban a globalizálódó társadalmak sajátos viszonyait elemző kutatók hangsúlyozták a centrum-periféria viszonyok jelentőségét (Appadurai 1986; Hannerz 1989). A centrum-periféria kutatások megjelenése Oroszország és Szibéria néprajzi kutatásának vonatkozásában nyilvánvaló okokból egészen a peresztrojkáig váratott magára. Azóta azonban ez a paradigma az egyik legáltalánosabb értelmezési kerete annak a viszonyoknak, amely a szibériai őshonos népeket az orosz államban elhelyezi (Breyfogle et al. 2007).

42.

Ugyan az elmúlt negyed évszázadban ez a kutatási szempont és kontextus már megjelent a nemzetközi Szibéria-kutatásokban, a hazai szakirodalomban még nem bontakozott ki kellőképpen. A könyv bevezető fejezeteinek az volt a céljuk, hogy valós alternatívát nyújtsanak a hazai – és egyben magyar nyelvű – kutatásokban a kutatási kontextus megteremtéséhez. Ugyanis a hazai Szibéria-kutatások (egészen a legutóbbi időig) elsősorban az etnikumokra összpontosítottak – jóval kevesebb figyelmet szentelve annak a ténynek, hogy a néprajzi leírások mutatta életformák, társadalmi rendszerek bizony legalább annyira az orosz államba való betagozódás eredményeképpen jöttek létre.

43.

Azonban van néhány olyan sajátossága Szibériának perifériaként, amely eltér Afrika peremhelyzetű területeitől, és ez nehézkessé teszi az összehasonlítást, az analógiák keresését. Mindezekelőtt igen sajátos földrajzi és éghajlati környezetben alakult ki az a magterület-peremterület viszony, amely a szibériai népek és Oroszország viszonyát jellemzi. Kisebb népsűrűség mellett, a központtól nagyobb távolságban éltek a peremterületek lakói. Az a folytonos, képlékeny peremhelyzetűség, amely Afrikában igen jelentős társadalmi hatóerőként jelent meg (Kopytoff 1987), Szibériában sokkal merevebb formát mutat. Ennek köszönhető az, hogy Jakutia területe a délről északra irányuló folytonos bevándorlás egészen a szahák érkezéséig alacsony volumenű volt, egyebek mellett ennek eredményeképpen jöhetett létre egy egységesnek tűnő északi tunguz rénszarvastartó, gyűjtögető-vadász kultúra (Zgusta 2015:182–185). A szahák viszonylag egységes és tömbszerű megjelenése ugyan megváltoztatta az északkelet-szibériai status quót, de egészen addig, amíg az orosz állammal nem került kapcsolatba a terület lakossága, valójában sosem működött perifériaként Északkelet-Szibéria, hiszen ahhoz kevés volt a kapcsolat a füves pusztai államalakulatok és a tajga között.

44.

A 17. században Jakutia területét is elérő cári gyarmatosító politika azonban alapjában változtatta meg ezt a helyzetet. Míg korábban a Jakutia területére érkező bevándorlócsoporthoz a füves puszták egymást követő felemelkedő politikai entitásai elől menekültek el, addig a nyugat felől érkező leteleplők úgy érkeztek, hogy jelenlétükkel az orosz állam befolyása is növekedett a területen. Ekképpen a „mi” és az „ők” közötti különbségtétel a telepések, illetve az őslakosok között az államon belül, az állami bürokrácia működésével összhangban szilárdult meg. Ennek következtében – ellentétben az Afrikában megfigyelhető esetekkel – a szibériai peremterületek sosem működtek mágnesként. Ellenkezőleg, az orosz és a szovjet állam központilag irányított újbóli kolonizálási törekvései szükségeltettek a terület benépesítésére.

45.

A kérdés, hogy miképpen jelenik meg a magterület/centrum és a peremterületek/perifériák közötti egyenlőtlenség a néprajzi leírás során, egyben tehát arra is utal, hogy miképp hozta létre és töltötte meg tartalommal peremterületeit az orosz állam. A kötetben igyekeztem bemutatni azt, hogy mind a termelési feltételek, mind a rokoni kapcsolatok, mind a helyi hatalmi viszonyok kizárólag abban a rendszerben nyernek értelmet, amely a peremterületeken a helyieket az államhoz (vagyis a központhoz) köti. A célom az volt tehát, hogy bemutassam azt a folyamatos és megszilárdult alárendeltséget, amelyben a helyi gazdasági és életmód-stratégiák nagyban függenek attól, hogy mennyire kíván aktív lenni a végeken az orosz állam.

46.

A peremhelyzetűség mellett, hogy önmagát megújító egyenlőtlenségi viszonyokat is létrehoz, elvágja a helyi közösségeket attól, hogy információra, tőkére vagy kapcsolatokra tegyenek szert. Jó példa erre a különféle gazdasági üzemek létrejötte a két faluközösségben. Mindkét esetben a korábbi üzemegységekből éledtek újjá az új szervezeti egységek. Ezeket az új gazdálkodási formákat és azok működési kereteit (hasonlóan a szovhoz brigádjaihoz vagy éppen a kolhozokhoz) szintén az állam teremtette meg, és – válaszolva Eszter felvetésére – ebben a kérdésben mindkét településen volt egy felülről lefelé irányuló kommunikáció, amelynek során a megyei mezőgazdaságért felelős politikusok jószerevével kijelölték, hogy melyik üzemegység milyen formában válik bejegyezhetővé, jogi entitássá. Nem a helyiek találták tehát meg a számukra legkifizetődőbb gazdasági üzemegységet és jogi keretet, hanem a megyei vezetés kínálta fel azokat nekik.

47.

Az állam szerepének néprajzi leírása és elemzése volt az a másik kérdés, amely közös gondolkodásra invitálta recenzenseimet. Mácsai Boglárka nevezéktani kifogásait én sem tartom szórólhasogatásnak, sőt nagyon is indokolt az orosz közigazgatási egységeket egy egységes szakterminológiai keretben összefogni. Mivel azonban e kötet nem vállalkozhatott arra, hogy két jakutiai település leírása kapcsán az orosz közigazgatás átgondolt nomenklatúráját nyújtsa, az egyes területi egységek magyar megfelelőit csak zárójelben tüntettem fel. Boglárka részletes jegyzéke alapján még inkább úgy látom, hogy alapos okkal nem vállalkoztam arra, hogy a közigazgatási egységek kiforrott és következetes magyar fordítását adjam, mivel sem az orosz nevezéktan, sem annak magyar fordítási hagyománya nem következetes, és történetileg változó (Horváth Gy. 2011).

48.

Az állam szerepéről már a centrum-periféria viszonyok kapcsán is írtam, azonban van még egy fontos szempont is, amelyet válaszómban meg kell említenem. Ez pedig az állami intézmények szerepe. Míg az orosz állam egyfelől létrehozza és megszilárdítja az egyenlőtlenségi viszonyokat a peremeken, más szempontból – az általa létrehozott helyi intézményeken keresztül – nem konzerválni kívánja a végek életvilágait, hanem inkább saját képére formálja. A legnagyobb állami intézmények minden szibériai településen az oktatást szolgálják (iskola, óvoda). Mellettük az önkormányzatoknak, a kulturális intézményeknek is jelentős szerepük van abban, hogy megtestesítsék az államot a szibériai közösségekben. Éppen ezért az állam által közvetített értékeket és a központ érdekeit ezekben a terekben lehet a leghatékonyabban megjeleníteni – és ezek az agorái a hibriditás vagy a kreolizáció jelenségeinek.

49.

Ugyan Régi Tamás kifogásolja, hogy jószerevével szinonimaként használom a két kifejezést, úgy vélem, hogy erre jó okom van. Mind a két kifejezés két egymástól eltérő identitás és kultúra ke-

veredését, kölcsönhatását írja le. Ezt a jelenséget azonban másképpen közelíti meg az a kutatási hagyomány, amely Dél-Ázsiában (hibriditás), és másképp az, amely a Karib-szigeteken (kreolizáció) figyeli meg. A két fogalom használata között a két eltérő kutatási hagyománynak és történelmi-társadalmi kontextusnak köszönhetően valóban van különbség. Azonban úgy vélem, hogy Szibériában ugyanannak a jelenségnek a megragadására alkalmasak mindkettő (Stewart 2011). A különbséget abban látom, hogy a hibriditás esetében esszenciálisabban jelentkezik a különállás az eredetileg alávetett, valamint a hatalmi pozícióban lévő kultúra között, míg a kreolizáció inkább az egymásra hatás játékát emeli ki. Továbbá míg a kreolizáció a keveredést, a hibriditás elsősorban a kultúra áthelyeződését hangsúlyozza. Vagyis nem eltérő társadalmi jelenségekre mutatnak rá e fogalmak, hanem ugyanazt a jelenséget más kutatási közegben másképp látatják, értelmezik.

50.

Az állam szerepét tehát nem értékelhetjük túl a kutatott településeken. Erre szerintem jól rámutat az a versengés, amely a kollektivizálás előtt az orosz állam létrehozta adózási egységek vezetői között zajlott, és amely a kollektivizálás korában az állami üzemegységek irányítói, ma pedig a különféle állami intézmények igazgatói között hoz létre feszültséget. Míg korábban a mezőgazdaság számára felhasználható területek elosztása volt a kulcskérdés a helyi hatalmi viszonyok szerkezetében (hiszen a kaszálók voltak a leghatékonyabb gazdasági erőforrások), ma már az állami szolgáltatásokhoz és támogatásokhoz való hozzáférés a fő szabályozó tényező. E szolgáltatások és támogatások ugyanis igen korlátozott mennyiségben állnak a helyiek rendelkezésére. Ellentétben Boglárkával azt gondolom, hogy az orosz állam terjeszkedése elsősorban nem a krisztianizáció formájában öltött testet Szibériában. Nemcsak Jakutia és a szahák példája támasztja ezt alá, ahol a kereszténység terjedése elhanyagolható volt egészen a 19. század végéig, de az orosz állam által nemcsak megtúrt, de támogatott burját lámaista megtérés története is. Amellett tanúskodik a két legnagyobb szibériai nép esete, hogy az orosz állam figyelmének középpontjában nem a térítés állt, hanem az a törekvés, hogy a helyi erőforrások ellenőrzésével és birtokbavételével olyan társadalmi formációkat és intézményeket hozzon létre Szibériában, amelyek megerősítik a helyiek függését a központtól, az államtól.

51.

Végül szeretnék szót ejteni azokról a fogalmakról és értelmezési keretekről is, amelyek mérlegre tétele határozott célom volt a könyv és a disszertáció írása során. Szibéria néprajzi leírását egészen az elmúlt két évtizedig az a diskurzus uralta, amely az egyes etnikumokra, azok etnogenezisének kutatására, illetve a „törzsi-nemzetségi társadalom” nyomainak megtalálására fektette a hangsúlyt. Ez nemcsak a szovjet-orosz néprajzi munkák sajátossága volt, hanem azoknak a nyugati összefoglaló munkáknak is, amelyek szekunder adatokat feldolgozva mutatták be Szibériát (Czaplicka 1914).

52.

A rokonság kutatása hagyományosan az antropológiai vizsgálódások kiemelt jelentőségű területe volt, és maradt mindmáig. Robin Fox például az 1967-ben megjelent *Kinship and Marriage* című munkájában a szociálintropológiai kutatás logikája kapcsán utalt a rokonsági rendszerek megértésére (Fox 1967:2). Míg a rokonság kutatása a 20. század első feléig elsősorban a leszármazás jelenségkörére, a vérrokonsághoz kapcsolódó társadalmi intézményekre összpontosított, addig a 20. század második felétől egyre fontosabbá vált a házasság figyelembevétele a kutatás során. A rokonság hagyományos (a leszármazásra és a házasságra tekintettel lévő) vizsgálati módszerét két egymástól független kutatás tette mérlegre az 1960-as években. Az egyik Pápua Új-Guinea hegyvidéki népeinek kutatása volt. Az addig elzárt, kutathatatlan csoportokhoz eljutó antropológusok meglepve tapasztalták, hogy a leszármazás és a házasság kettősségén alapuló rokonsági rendszerek az általuk vizsgált hegyvidéki törzseknél teljesen használhatatlannak bizonyultak a társadalmi, rokoni viszonyok leírására (Barnes 1962; La Fontaine 1973). A további kutatások Melanéziában még inkább alátámasztották azt a feltételezést, hogy egyes közösségeknél a rokonságnak semmi köze nincs a biológiai leszármazás kérdéséhez (Bamford 2007). Az egyre nagyobb számban előkerülő néprajzi leírások nyomán a rokonság kutatóinak egy csoportja arra a következtetésre jutott, hogy a rokonság jelenségkörét nem feltétlenül valamilyen feltételezett vagy valós biológiai kapcsolatnak kell létrehoznia az emberi közösségeken belül (Sahlins 2013). Sőt, az is elképzelhető, hogy a házasság és a leszármazás egyáltalán nincs is fókuszában a rokonság jelenségkörének.

53.

E rövid tudománytörténeti szemlét azért tartottam fontosnak itt, mivel Szibéria néprajzi kutatását jószerével érintetlenül hagyta mindmáig a rokonság kutatásának az a gazdagodása, amely a rokonságot és a biológiai kapcsolatok egymáshoz való viszonyát mérlegre tette. A Szibériáról szóló néprajzi szakirodalom viszonylagos egységessége abban a kérdésben, hogy az egyes társadalmi formációk leglényegesebb eleme a rokoni kapcsolat, bennem inkább kételyeket keltett, mintsem meggyőzött volna. Hiszen a különféle változatos gazdálkodást folytató közösségek más környezetben és más népsűrűség mellett, eltérő kultúrákkal érintkezve miképpen is lennének jellemezhetők azonos módon apaági leszármazáson alapuló exogám csoportokkal? Különösen azért tűnik számomra kérdésesnek a szibériai rokonsági rendszerek ekképpen való leírása, mivel az orosz állam terjeszkedése során a kezdetektől fogva egy olyan rokonsági nyelvezetet használt a szibériai társadalmi formációk megértése, illetve számontartása során, amely az Ob-tól a Kolimáig több évszázadon keresztül csak jelentéktelen mértékben változott.

54.

Az a kérdés tehát, hogy mit is állíthatunk a szahák társadalmi formációjáról a 17. századot megelőzően, úgy merül fel, hogy miképpen választhatjuk el a társadalmi valóságot az orosz állam terjeszkedését meghatározó ismeretelméleti rendszertől. Ha pedig ez nem lehetséges, akkor miképpen állíthatjuk azt, hogy a leírásokhoz képest eltérő társadalmi formációk léteztek Szibériában az orosz állammal való érintkezés korában és azt megelőzően? Számomra a rokonsági rendszer leírása során tehát nem az volt az elsődleges kérdés, hogy mit állíthatok az általam nem ismert 16. századi szaha társadalomról, hanem az, hogy mit állíthatok az azt leíró orosz közigazgatási iratok episztéméjéről. Vagyis arra voltam kíváncsi, hogy mi az, amit látni kívántak, és emiatt felismerni véltek Jakutiában az orosz állam képviselői egy korábban ismeretlen társadalommal találkozáskor. Ezt a képet – állítom ma is – elsősorban nem az orosz állam bürokratáinak kiforrott néprajzi érdeklődése hozta létre, hanem az a helyzet, amelyben rövid idő alatt radikálisan különböző közösségeket szervesen be kellett építeni az orosz állam gazdálkodási rendszerébe. Amikor tehát arról írok, hogy miért nem lehettek a 17. században leírt formájukban a nemzetségek a szaha társadalom egyébként is létező egységei, akkor arra hozok példát, hogy miként hozza létre, teremti meg és formálja saját képére a leírásokat létrehozó közösség az őshonos társadalmakat.

55.

Végül talán a legszemélyesebb kérdésre kívánok válaszolni. Biztos vagyok abban, hogy akkor, amikor mi, a 21. században a tőlünk telhető kutatói tisztességgel úgy írunk néprajzi munkákat egyes szibériai közösségekről, hogy a valóság minél teljesebb és részletesebb megragadására törekszünk, valójában egy-két emberöltővel későbbi olvasóink szemében már egy-egy tudománytörténetileg jól felismerhető ismeretelméleti rendszer, módszertan képviselőiként jelenünk meg. Az ismeretelméleti és módszertani kérdésekben való elmélyedés, illetve a folyamatos önreflexió a terepen és a feldolgozás során esélyt ad arra, hogy tudatosabban kezeljük terepmunkaélményeinket, és a jövőbeli olvasók számára segítséget nyújtsunk munkáink értelmezésében. Úgy vélem, hogy a 20–21. század fordulójának hazai, terepmunkán alapuló Szibériakutatását, amely az elmúlt évtizedben számos könyvvel gazdagította a hazai etnológiát, leginkább a terep és a terepmunka szeretete jellemzi. Ez ugyan másképpen, de egyaránt igaz Nagy Zoltán, Ruttkay-Miklós Eszter és Sántha István könyveire is. Azt gondolom, hogy az a ragaszkodás Szibériához, amely e szerzőket jellemzi (és amennyire ismerem magamat, engem is), és amely nem az antropológiai munkák létrehozásának eszközeként tekint Szibériára, egyben öröksége is annak a néprajzi hagyománynak, amelyet Schmidt Éva, Diószegi Vilmos és Reguly Antal teremtett meg Magyarországon.

JEGYZETEK

- 1 Valójában csak egy jelent meg azóta (Nagy et al. 2014), és még egy készült el, jelenleg megjelenés előtt áll.
- 2 Bár igazából egyáltalán nem beszélhetünk egy iskoláról a szó klasszikus értelmében.
- 3 A Nagy Zoltán, Mészáros Csaba és Mácsai Boglárka közös kutatásának (OTKA K81267) eredményeként létrejött kiállítás címe: *Az út – síneken, jégháton, ösvényeken Oroszországban*. A kiállítás első, a Nagyatádi Városi Múzeumban megrendezett verziójáról ismertetés: <http://magyarmuzeumok.hu/kiallitas/2482 viszonyok es viszonylatok>.
- 4 NB. A „szemléletes” jelző nem igaz a kötetben található térképekre, amelyek egyáltalán nincsenek vagy alig vannak összhangban a szöveges magyarázatokkal (például 119. p.). Szerencsére az összefoglaló táblázatok követhetővé teszik például az adott területen működő gazdasági egységek történeti változását.
- 5 Jóval közelebbi példaként a magyar őstermelők bürokratikus terheit idézhetjük fel.
- 6 Ebbe hivatalosan már beletartoznak a krími területek is.
- 7 A cikk elkészültét a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH PD 115447 nyilvántartási számú (OTKA-) alap támogatta.

IRODALOM

APPADURAI, ARJUN

1986 Theory in Anthropology: Center and Periphery. *Comparative Studies in Society and History* 28(2):356–361.

BAMFORD, SANDRA

2007 *Biology Unmoored. Melanesian Reflections on Life and Biotechnology*. Stanford: University of California Press.

BARNES, JOHN ARUNDEL

1962 African models in the New Guinea Highlands. *Man* 62:5–9.

BATESON, GREGORY

2000 *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago–London: The University of Chicago Press.

BHABHA, HOMI

1994 *The Location of Culture*. London – New York: Routledge.

BREYFOGLE, NICHOLAS B. – SCHRADER, ABBY – SUNDERLAND, WILLARD, EDS.

2007 *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*. New York: Routledge.

CAPUTO, VIRGINIA

2000 At Home and Away: Reconfiguring the Field for Late Twentieth-Century Anthropology. *In Constructing the Field. Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*. Vered Amit, ed. 19–31. London – New York: Routledge.

CZAPLICKA, MARIA ANTONINA

1914 *Aboriginal Siberia: A Study in Social Anthropology*. Oxford: Clarendon Press.

DE LAINE, MARLENE

2000 *Fieldwork, Participation and Practice. Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*. London: Sage.

FOX, ROBIN

1967 *Kinship and Marriage*. Cambridge: Cambridge University Press.

FRIEDMANN, JOHN

1966 *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

GERACI, ROBERT

2000 Ethnic Minorities, Anthropology and Russian National Identity on Trial: The Multan Case, 1892–96. *The Russian Review* 59(4):530–554.

HANNERZ, ULF

1989 Culture between center and periphery: Toward a macroanthropology. *Ethnos: Journal of Anthropology* 54(3–4):200–216.

HOFER TAMÁS

2009 Amerikai antropológusok és hazai néprajzkutatók közép-európai falukban. *In* uő: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két, vitában álló kutatási terület határvidékéről.* 119–133. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan.

HORVÁTH CSILLA

2013 A városi manysi nyelvoktatás kérdései és válaszai. *In* VII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Váradi Tamás, szerk. 51–62. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
Internetcím: <http://www.nytud.hu/alknyelvdok13/proceedings13/ANyD7-Horvath-Csilla.pdf>.
(Letöltés: 2014. október 13-án.)

HORVÁTH GYULA

2006 Régiók Oroszországa. *Tér és Társadalom* 20(2):1–21.

2011 Kísérletek az orosz államhatalom térbeli berendezkedésére az 1920–30-as években. *In* Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2. Cieger András, szerk. 145–167. Budapest: Atelier.

HOWARD, ALLEN – SHAIN, RICHARD

2005 Introduction: African History and Social Space in Africa. *In* *The Spatial Factor in African History: The Relationship of the Social, Material and Perceptual.* Allen Howard – Richard Shain, eds. 1–19. Leiden – Boston: Brill.

IMPERATO, P. JAMES

1998 *Quest for the Jade Sea: Colonial Competition around an East African Lake.* Boulder: Westview Press.

INGOLD, TIM

2000 *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill.* London – New York: Routledge.

KEREZSI ÁGNES

2012 A hanti stratégiák a társadalmi és kulturális változásokra. *In* *Elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor 60. születésnapjára.* Landgráf Ildikó – Nagy Zoltán, szerk. 491–513. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan.

KHAZANOV, ANATOLY

1994 *Nomads and the Outside World.* Madison: The University of Wisconsin Press.

KOPYTOFF, IGOR

1987 *The Internal African Frontier: The Making of African Political Culture.* *In* *The African Frontier. The Reproduction of Traditional African Societies.* Igor Kopytoff, ed. 3–86. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.

LA FONTAINE, JEAN

1973 *Descent in New Guinea: An Africanist View.* *In* *The Character of Kinship.* Jack Goody, ed. 35–52. London: Cambridge University Press.

LATTIMORE, OWEN

1951 *Inner Asian Frontiers of China.* New York: Capitol Publishing & American Geographical Society. /Research Series, 21./

MÁCSAI BOGLÁRKA

2014 A Kis Haza. Iskolamúzeumok Baskortosztánban. *In* *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről.* Böhm Gábor – Fedeles Tamás, szerk. 35–54. Pécs: PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács.

MÉSZÁROS CSABA – URAY-KÓHALMI KATALIN – NAGY ZOLTÁN – RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER – SÁNTHA ISTVÁN – TATIANA SAFONOVA

2011 Szibéria-kutatás ma. Gondolatok, vélemények és megközelítések. (Sántha István – Tatiana Safonova: Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken. Budapest: Balassi. 2011. 240 oldal + 1 ív képmelléklet + DVD.) *Tabula* 2011. 14(1–2):163–168.

NAGY ZOLTÁN

2007 Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugáni hantiknál. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan.

NAGY ZOLTÁN – SÁNTHA ISTVÁN – MÉSZÁROS CSABA – RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER

2014 Szibéria-kutatás ma. A hanti példa. (Ruttkay-Miklián Eszter: Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan. 2012.) Tabula 15(2).

POTAPOV, LEONID PAVLOVICH – LEVIN, MAKSIM GIGOREVICH, RED.

1956 Narody Sibiri. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER

2012 Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan.

SAHLINS, MASHALL

2013 What Kinship is – and is not. Chicago: Chicago University Press.

SÁNTHA ISTVÁN – SAFONOVA, TATIANA

2011 Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken. Budapest: Balassi.

SÁRKÁNY MIHÁLY

2013 Néprajz és szociokulturális antropológia. Ethnographia 124(1):67–79.

SHACK, WILLIAM

1979 Introduction. *In Strangers in African Societies*. William A. Shack – Elliott P. Skinner, eds. 1–20. Berkeley – Los Angeles – London: The University of California Press.

STEWART, CHARLES

2011 Creolization, Hybridity, Syncretism, Mixture. *Portuguese Studies* 27(1):48–55.

WALLERSTEIN, IMMANUEL

2010 Bevezetés a vilárendszer-elméletbe. Budapest: L'Harmattan.

WELLBY, M. S.

1900 King Menelek's Dominions and the Country between Lake Gallop (Rudolf) and the Nile Valley. *The Geographical Journal* 16(3):292–304.

ZGUSTA, RICHARD

2015 Precolonial Ethnic and Cultural Processes along the Coast between Hokkaido and the Bering Strait. Leiden: Brill.